

Foucault ve Agamben Düzleminde Biyo-Politika¹

On Platform of Foucault and Agamben: Bio-Politics

Didem DUTLU², Mehmet ARI³

Article Info

Article History:

Date Submitted: 25.12.2019

Date Accepted: 03.01.2020

Jel Classification:

Q50, Q57, Q59

Keywords:

Foucault,
Bio-politics,
Power,
Governmentality,
Agamben,
Bare Life,
State of Exception

Abstract

This article, by reseaching what “bio-politics” is and by discussing its position in political area over the effects of bio-political practices on “life and death”, tries to provide to establish ideational transmissions among different intellectual frameworks instead of approaching in a consuming attitude towards the concept often mentioned recently and to eliminate its ambiguity. For this purpose, this article scrutinizes “bio-politics” with its comprehensive structure articulated to highly-charged current issues by concentrating on two central names who light the fuse of this dynamism: Michel Foucault and Giorgio Agamben. In this context, it is valid to analyse the bio-political adventure of Foucault by using especially “power” and “governmentality” and of Agamben by focusing “bare life” and “state of exception”. Within this framework, it compares these philosophers through the transformation of “right over life and death”. In this regard, the principal purpose of this article is to try to position “bio-politics” in political area by analysing different thinking efforts around it and examining the changing borders between “life and death”.

Özet

Bu makale “bio-politika”nın ne olduğuna ilişkin bir soruşturma yaparak ve biyo-politik uygulamaların “yaşam ile ölüm” hususundaki etkileri üzerinden siyasetteki konumunu tartışarak son dönemlerde hemen her konuda sıklıkla adı geçen söz konusu kavrama tüketici bir yaklaşım sergilemekten ziyade farklı entelektüel çerçeveler arasında düşünsel iletkenler kurmayı sağlamaya ve böylece kavram üzerindeki muğlaklığı gidermeye çalışır. Bu nedenle, güncelde hararetli meselelere eklemlenen kapsamlı yapısıyla biyo-politika, bu dinamizmin fitilini ateşleyen merkezindeki iki isme odaklanarak mercek altına alınacaktır: Michel Foucault

¹ Bu çalışma Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Programında Mehmet Arı danışmanlığında hazırlanan ve kabul edilen yayınlanmamış Yüksek Lisans tezine dayanmaktadır.

² Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi doktora öğrencisi

³ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

ve Giorgio Agamben. Bu kapsamda özellikle "iktidar" ve "beden" kavramlarından faydalanarak Foucault'nun; "çıplak hayat", ve "istisna hali" kavramlarıyla Agamben'in biyo-politikaya yönelen serüvenlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu çerçevede tarihsel süreçte "yaşam ve ölüm üzerindeki hak" konusundaki dönüşüm üzerinden her iki düşünürün kıyaslaması yapılırken biyo-politikayla modern toplumun yankı uyandıran hadiselerini açıklama iddiasına değinilecektir. Bu bağlamda makalenin amacı; "biyo-politika" kavramı bazında şekillenen farklı düşünme çabalarını analiz ederek geçmişten günümüze "yaşam ile ölüm" arasında değişen sınırlara mercek tutup kavramın politik sahadaki olgular bazında yerini konumlandırmaya çalışmaktır.

Giriş

Kaynağını deneyimlerden alan yaşam, bilincimizde kavramlarla yorumlanır. Keşfedilmeyi bekleyen, keşfedildiği zaman farklı yorumcularla yeni anlamlar kazanan ve yeniden keşfedilmesi gereken kavramların araştırılması kavram keşfinde kilit rol oynar. Siyasetin sınırlarının nerede başlayıp bittiğine ve yönetime dair ortaya atılan pek çok soruna yönelik siyaset felsefesi çerçevesinde merkezi rollerden birini üstlenmeye başlayan "biyo-politika" kavramı, kendisine yüklenen çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Biyo-politika kavramının anlam ufkunda kayma görülmesinin nedenini henüz yeteri kadar zaman geçmemiş olmasına bağlarsak, biyo-politik kodlamanın yapım sürecindeki hali onun üzerine özgürce düşünme fırsatı verir. Yaşam, biyo-politik çerçeveden ele alındığında, siyasetin ve tarihin bir uzantısı olarak iktidar tarafından nüfuz edilmesinde artış görülmesi, canlı bedenlerin doğal organizma olmanın ötesinde teknolojik müdahalelere açık hale getirir ve bu durum da yaşamın özünü tartışma konusu yapar. Yaşamın siyasal olanla ilişkisi, sadece siyasalın biyolojikleştirilmesinden kaynaklanmaz. Beden ve iktidar ilişkisini incelemek, hem iktidarın yayılmacı gücünü hem de bedenin iktidarı dönüştürebilme yetisini ortaya çıkarır. Dolayısıyla bu bağlamda, biyo-politikanın ne anlama geldiğini araştırmak gerekir.

Felsefe sahnesine çıkışıyla apayrı bir bilinçlilik uyandıran biyo-politika esasen siyaset için devinimdir. Siyasetin biyo-politik incelemesinin gerekli olduğu açıktır; çünkü siyaset biyo-politikleştirilince biyolojik olanda siyasallaşma söz konusudur. "Siyasetin merkezinde konumlanan yaşam" ibaresiyle en genel haliyle tanımlanan ve günümüzde pek çok alanda kullanılan biyo-politika kavramı, kullanıldığı alanlar genişledikçe anlam bakımından muğlaklaşmaya maruz kalır. Her şeyi biyo-politikayla açıklama eğilimi, kavramın içini

boşaltarak yüzeyselleşmesine sebep olabilecek potansiyeli taşır. Bu sebeple, kavram üzerindeki muğlaklığı silmek adına atılan adımlar, kavrama felsefi ve politik bir yön kazandırır. Bu doğrultuda Michel Foucault'nun ve Giorgio Agamben'in biyo-politika üzerine birbirinden farklı görüşleri kavramın siyasal alandaki konumunu tayin etmede başvurulabilecek niteliktedir.

Foucault'da İktidar

Siyaset felsefesinde iktidar kavramına genel olarak muğlak bir tablo çizilirken iktidarı bastırma, yasaklama ve sınır koyma gibi terimlerle birlikte anma gibi bir eğilim vardır. Bu doğrultuda merkezden doğan ve aşağıya doğru hareket eden bir yaklaşım söz konusuysen Foucault'da iktidar, bireylerin ilişkileri uzamında doğan ve yatay bir şekilde hareket ederek yasaklayıcı özelliğinin ötesinde üretici boyutuyla da boy gösteren yapıdadır.

İktidarı, özneye dışarıdan baskı kuran, özneyi madun eden [subordinate], özneyi aşağı bir düzeye indirip daha düşük bir düzene yerleştiren bir şey gibi düşünmeye alışkınız. Şüphesiz bu, iktidarın bir kısmının ne yaptığının adil bir tarifidir. Ama eğer Foucault'yu takip ederek iktidarı öznenin kurucusu, varoluş koşulu ve onun arzusunun yörüngesi olarak anlarsak, o zaman iktidar yalnızca karşı koyduğumuz değil, aynı zamanda varoluşumuz için güçlü bir şekilde bağlı olduğumuz, varlığımızın içinde barındırdığımız ve sakladığımız bir şey olacaktır.⁴

Foucault'nun iktidar kavramını incelerken *Deliliğin Tarihi-Hapishanenin Doğuşu* ve *Cinselliğin Tarihi* şeklinde iki temel dönem çerçevesinde ele almak gerekir. Bu dönemselleştirme çabasında "şematik yaklaşımlara paye vermeden temel tema ve tartışmaları farklı alanlardaki uzantılarını da hesaba katarak"⁵ bir çalışma sunmak gerekir. İktidara, "nasıl işler?"⁶ odak noktasından yaklaşan Foucault için bu analiz şiddet ya da meşruiyet sorunuyla ilişkilidir.⁷ Devletin egemenliği veya yasanın biçimi iktidarın nihai şekilleridir. Bu anlayışa göre, bir kurum ya da yapı manasına gelmeyen iktidar, aslında toplumdaki karmaşık stratejik yapıyı ifade eder. Bir başka deyişle, iktidarın ön plana çıkan niteliği, gruplar veya bireyler arasındaki ilişkilerdir. Foucault için de iktidardan ziyade iktidar ilişkileri önemlidir. "[İ]ktidar

⁴ Judith Butler, *İktidarın Psikik Yaşamı – Tabiyet Üzerine Teoriler*. çev. Fatma Tütüncü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005 s. 9-10.

⁵ Utku Özmakas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş-Foucault, Agamben, Hardt-Negri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018 s. 31.

⁶ Michel Foucault, "Özne ve İktidar". *Özne ve İktidar* içinde, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016 s. 69.

⁷ Thomas Lemke, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, çev. Utku Özmakas, Pharmakon Yayınevi, Ankara, 2015 s. 14.

ilişkileri önceden var olan ya da durmadan yinelenen bir rızanın ürünü olabilir; ama, kendi doğası gereği, bir konsensüsün dışavurumu değildir".⁸

İktidarın asıl niteliğinin şiddet mi olduğu sorusunu akıllara getiren durumu Foucault şiddetle iktidar arasındaki farkı ortaya koyarak yapar. Şiddet doğrudan başkaları üzerinde uygulanırken, iktidar başkalarının eylemleri üzerinde edimde bulunur. Şiddet ve rıza gibi kavramlar iktidarın doğasını oluşturmazlar. Onlar iktidarın araçları niteliğindedir. Eyleyen özne üzerinde eylemde bulunma hali olan iktidar, ötekine bağlı ilişkiler çoğulluğundan doğar.⁹ Olumsuz çerçeveden iktidar incelemesi Foucaultcu düşüncede eleştirilir. Dar ve olumsuz bir yaklaşımla yapılan iktidar incelemesi, iktidarın üretken boyutunu göz ardı eder ve iktidarın sadece yasaklayıcı yönünü vurgular. Ayrıca iktidarı tek bir merkezden egemen vasfıyla tahkim edebilme şeklinden tanımlamak onu tözselleştirmektir.

Tümüyle olumsuz yapıdaki iktidarın kabul edilemeyeceğini dile getiren Foucault için öznenin özgür olmadığı yerde iktidar ilişkilerinden söz edilemez; çünkü bu ilişki daha çok tahakküm ilişkisi olur.¹⁰ İktidardan söz etmek demek, özneliğinden uzamından ve iktidar alanına giren bireylerin yaşamlarından bahsetmek demektir. Nitekim iktidar ilişkileri karşılıklı bir ağ ilişkisi sunmayı tercih eder. Bu noktada özgürlük ve iktidar işlevsellik kazanmak adına birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Öznelerin özgür olma halleri iktidar için, iktidarın öznelere alan açmaları da özneler için gereklidir. "[İ]ktidar ilişkisinin özünde yatan ve onu devamlı kışkırtan etken, istencin boyun eğmeyişi ile özgürlüğün inadıdır".¹¹ Buradan işin özünde karşılıklı teşvik ve kışkırtma içeren bir mücadele ilişkisi olduğu ayırına varmak mümkündür.

İktidar ilişkileriyle donanmamış bir toplumun soyut bir anlam ifade edeceği düşüncesinde olan Foucault'nun burada vurgulamak istediği amaç; iktidar ilişkilerinden yoksun yerde toplumun var olmayacağı değil, daha ziyade iktidar ilişkileri ile özgürlükten oluşan çekişmeli ikililiğin toplumsal varoluş için elzem bir siyasi işlev teşkil etmesidir.¹² İktidar ile özgürlüğün inatçı çekişmesi söz konusu olduğunda direniş gibi mücadele stratejilerinden de bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla her çatışma ilişkisi iktidar ilişkisine dönüşme potansiyelini

⁸ Michel Foucault, "Özne ve İktidar". *Özne ve İktidar* içinde, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016 s. 73.

⁹ Judith Revel, *Foucault Güncelliğinin Bir Ontolojisi*, çev. Kemal Atalay, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2005 s. 125.

¹⁰ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016 s. 66-67.

¹¹ Michel Foucault, "Özne ve İktidar". *Özne ve İktidar* içinde, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016 s. 76.

¹² Michel Foucault, *a.g.e.*, s. 77.

taşırken, her iktidar ilişkisi de direniş karşısında kazanma stratejisine dönüşme eğilimi taşır. Toplumların çoğunda gözlemlenen "tahakküm" de işte bu çekişmenin ayrıntılı okumasıdır.¹³

Disiplinden Denetime İktidarın Evrimi

İktidar pratiklerine yoğunlaşan Foucault'nun bu eğiliminde iktidarın tek merkezden değil, çeşitli noktalardan kaynaklanıp gelişme gösterebildiği düşüncesi vardır. İktidar mekanizmalarına delilik, kapatma ve cinsellik gibi kavramlar ve bunlara ilişkin kurulan pratiklerin tarihine değinerek bakan Foucault "disiplin"le işe koyulur. 18. yüzyılın sonunda cezanın şaşalı ve törensel boyuttaki yanını ve vahşilik hususunda suçu aşmasını ortadan kaldıran iktidar ilişkilerinin ilk dizisindeki disiplinin de esasında odak noktasında insan bedeni vardır. Bedene cezalandırıcı tekniklerin uygulandığı dönemden iktidarın etki boyutunun değiştiği dönemlere doğru tarihsel bir yol haritası çizmeye çalışan Foucault, azap çektirmenin amacına, bedensel ceza açısından daha çok iktidarın dışavurumu perspektifinden bakılması gerektiğinin altını çizer.¹⁴

Bedenin sahip olduğu üretim gücü, onu iktidar ilişkileri alanına dahil ederken bir yandan da tabiiyet ilişkisi alanına sokar; çünkü bedenin kullanıma açık ve yararlı hali, onu tabi kılınabilen hale dönüştürür. "Tabi kılınabilen, kullanılabilen ve geliştirilebilen bir beden itaatkâr bir bedendir".¹⁵ Beden, hemen her zaman ve her toplumda iktidarın hedefinde ve nesnesi halinde olmuştur. Öyleyse, 18. yüzyılda bedeni farklı kılan şey nedir? Kullanılan iktidar tekniklerinin farklılığıdır. Bedene yararlılık ve itaatkârlık vasfı yüklenerek kendisinden sürekli tabi olması ve düzenli denetime açık olması beklenen hatta buna zorlayan yöntemleri "disiplinler" olarak adlandıran Foucault'nun vurgulamak istediği nokta, bedenin yararlı hale geldiği itaatkârlık düzleminin toplumsal yarar oluşturma fikrini taşımasıdır. Ancak hizaya sokulmak istenen beden bu mekanizmanın eksik yanlarını gün yüzüne çıkarır ve bu da yeni bir iktidar biçimini gerekli kılar: *Denetim*.¹⁶

Bu yeni siyasal anatomi birdenbire beliren bir olgu değildir. Denetim, disiplin mekanizmasının yöntemlerini tamamen kaldırmaktan ziyade onu pekiştiren ve dönüştüren bir dinamiktir. Denetim mekanizmasında "güvenlik" kavramını inceleyen Foucault, yasa koymak ve ceza vermek, gözetmek ve ıslah etmek, güvenlik düzenekleri şeklinde güvenliği ele alır. Bu noktada

¹³ Michel Foucault, *Bilme İstenci Üzerine Dersler*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016 s. 81-82.

¹⁴ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 2017 s. 103-104.

¹⁵ Michel Foucault, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁶ Judith Revel, *Foucault Güncelliğinin Bir Ontolojisi*, s. 138-139.

güvenlik mekanizmasının hem öznesi hem de nesnesi konumundaki "nüfus"a vurgu yapar. Bu noktada Foucault'nun nüfustan kastı, politik özne olarak bireyler çokluğudur. Hükümran gücü olmayan nüfus, yönetimin aracı olmakla birlikte aracıdır da.¹⁷ Güvenlik mekanizması, kendinden önce gelen teknikleri "kapsayarak aşan" bir yapıyla aslında disiplin mekanizmasıyla arasında kronolojik bir fark oluşturmadığını gösterir. Sınırları belirlemenin ve merkezileştirmenin esas olduğu disiplinin aksine güvenlik mekanizması, merkezden uzaklaşma (*centrifuge*) ve sürekli genişleme eğilimindedir.

Disiplinin normuyla düzenlemenin normunun kesiştiği noktada normalleştirme toplumundan söz eden Foucault, "normalleştirme" olgusunun disiplin ve güvenlik mekanizmaları tarafından ele alınış farkını ortaya koyar. Öncelikle disiplinci normalleştirmede bireyleri dönüştürme maksadıyla ayırıştırma, öğeleri sınıflandırma, hareketlerin birbirine ekleme, terbiye ve kontrol teknikleri tayin etme ve normal ile anormal arasındaki paylaşımı kurma gibi teknikler ön plana çıkar. Diğer taraftan güvenlik mekanizmalarında normalleştirme, bireysel değil, kolektif bir yaklaşımla uygulanır. İşte yönetimin karşısında nüfusun ortaya çıkışı, insanın iktidar sorunu içinde insan olarak değil, hukuki kavram olarak ortaya çıktığı boyuttan insan ve nüfus arasındaki ilişkinin ön plana çıktığı bir boyuta geçiş sağlanır.¹⁸

Yaşam Üzerinde İktidar: Biyo-politika

Bireysel bedeni odak noktasına koyan disiplinci tekniğin aksine, küresel bir kitle potansiyeliyle insan çokluklarıyla ilgilenerek yığınlaştırmacı bir teknik sunan denetime dayalı bu mekanizmayı *biyo-politika* olarak adlandıran Foucault, kavramı ilk defa "Toplumsal Tıbbın Doğuşu"¹⁹ başlıklı konuşmasında kullanır. Bu konuşmada toplumsal tıbbın dönüşümü üzerine kullanılan biyo-politika, belli başlı önemli vurgulara sahiptir: Birincisi; çok sayıda bedeni içine alan hem biyolojik hem de iktidar sorunu olarak sayılan "nüfus" odaklıdır. İkincisi; kitleyi kendi zaman dilimleri içinde değerlendirerek nüfustaki olgulara yönelik işlev gösterir. Son olarak da; öngörülere ve istatistiki verilere dayalı bir mekanizma kurarak global düzeyde müdahaleyi amaçlar.²⁰ Bu noktada istatistiki verilerin basit anlamda sayma değil de devletin kendisi hakkında bilgi sahibi olması manasına geldiğini hatırlatmak gerekir. Veriler esasında "ortalama

¹⁷ Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013 s. 95.

¹⁸ Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 49-51.

¹⁹ Michel Foucault'nun 1974'te Rio de Janeiro Devlet Üniversitesi'nde "halk sağlığı" üzerine yaptığı konuşmalardan biri.

²⁰ Michel Foucault, *Toplumun Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002 s. 251-252.

insan" resmini çizer ve bunun dışındaki figürler "tehlikeli kişi" olarak addedilir²¹ ve tehlikeli kişi tedaviye ve eğitime gereksinimi olandır.

Foucault biyo-politika ve biyo-iktidar kavramlarını birbirinin yerine çok defa kullanmıştır. Yine de kavramlar arasındaki ayrımı ortaya koymak gerekirse, Foucault paradigmasında biyo-politika kavramı; liberalizmin doğuşuyla ortaya çıkan ve etki alanı bireylerin bedenleri yerine nüfusların bedeni olan bir teknik iken, biyo-iktidar ise; disiplin düzenine bağlı olarak bireylerin bedenleri üzerinde etki gösterir.

Demek ki elimizde iki dizi var: beden-organizma-disiplin-kurumlar dizisi; ve nüfus-biyolojik süreçler -düzenleştirici mekanizmalar- devlet dizisi. Organik kurumsal bir bütün: bir anlamda kurumun organo-disiplini bir yanda, öte yanda da biyolojik ve devletsel bir bütün: Devlet tarafından yapılan biyo- düzenleme.²²

Ancak bu noktada disiplin ve denetim iktidarlarının Foucault okumasında birbirinden bağımsız varlıklar yerine birbirini tamamlayıcı niteliğe sahip mekanizmalar olarak değerlendirildiği unutulmamalıdır. Birbirini içleyen boyutta olan bu iki mekanizma 19. yüzyılda bedene ve nüfusa ilişkin bilimsel etmenlerin bir bilme iktidarı olarak boy gösterdiği açıktır. Biyo-politik teknikler aracılığıyla nüfusun üzerinde bir "yaşatma" iktidarı tesis edilir ve hükümlanlığın aksine daha çok yaşatmak için müdahale hakkı elde tutulur. Biyo-politik uygulamalarla "iktidar öldürebildiği için değil, aksine *öldürme hakkını* elinde tutarken yaşattığı için yeni bir düzey olarak "yaşam"a odaklanır".²³

Çıplak Hayat: "Zoē ve Bios" ve Homo Sacer

Agamben'in biyo-politikaya dair düşüncelerinin çıkış noktası; Antik Yunan'dan bu yana Batı siyasetini karakterize ettiğini söylediği insanın doğal varlığı ile hukuksal statüsünü tanımlayan "çıplak hayat" (zoē) ve "siyasal hayat" (bios) arasındaki ayrımdır. Canlılık ve yalın hayat gibi özellikleri taşıyan zoē ve yaşam tarzını anlatan bios arasındaki ayrımın çağdaş siyasal alanın eksenini şekillendirdiğini anlatmak isteyen Agamben, zoē'nin siyasal olanla ilişkisini çözümlemesinin odağına alır. Bu bağlamda çıplak hayatın siyasal alana dahil olmasını ele alırken biyo-politika ile hukuksal-kavramsal iktidar arasındaki kesişimi şu şekilde açıklar:

²¹ Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, s. 274 ve Utku Özmakas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş-Foucault, Agamben, Hardt-Negri*, s. 155.

²² Michel Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 256.

²³ Utku Özmakas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş-Foucault, Agamben, Hardt-Negri*, s. 122.

Egemen iktidarın ortaya koyduğu ilk etkinlik, biyosiyasal bir beden yaratmaktır. Bu anlamda biyosiyaset, en azından egemen istisna (sovereign exception) kadar eski bir olgudur. Modern Devletin, biyolojik hayatı kendi hesaplarının merkezine yerleştirmekle yaptığı şey, iktidar ile çıplak hayatı birbirine bağlayan bu gizli bağı gün ışığına çıkarmak (...) ²⁴tır.

Çıplak hayatın siyasal hayata dahil edilmesi (siyasal hayatın içlemesi) durumunu açıklığa kavuşturma niyetinde olan Agamben öncelikle siyasal hayatın kendini var edebilmesi için çıplak hayatı dışlama –“bu dışlama aynı zamanda bir içlemedir”²⁵- nedenini ortaya koyar. Dışlanarak içlenen bir olgu olarak çıplak hayat siyasallaştırılarak insanın insanlığı hususunda karara varılmak istenir. Agamben’e göre, çıplak hayat *öldürülebilen ancak kurban edilemeyen homo sacer*’in (kutsal insan) hayatıdır ve onun çabası modern siyasetteki kutsal insanın işlevini ortaya koymaktır. Hukuksal düzene dışlanmayla dahil edilen kutsal insan hem siyasal iktidarı hem de egemenliği kavramak konusunda kilit noktadadır.

Çıplak hayatı siyasal düzenin içine hem dahil eden hem de dışlayan şeyi *istisna hali* olarak gören Agamben için içleme ile dışlama, *bios* ile *zoē* ve hak ile olgu gibi kavramlar “belirsizlik mıntıkası”nda yer alır ve siyasal düzen bu belirsizliklerden doğan sınırlara hakim olurken çıplak hayat da bu sınırlardan içeriye özgürce sızar. Dolayısıyla, çıplak hayat hem özne hem de nesne konumundadır. Birbiriyle çatışan özne ve nesne biyo-politik beden veya çıplak hayat bağlamında birleşme gösterir²⁶; çünkü Agamben için Batı siyaseti, gittikçe biyo-politik biçime evrilir.

İstisna hali bir kaos halini ifade etmemekle birlikte dışarıda tutulan (*excapere*) ancak tümünden terk edilen bir şey değildir. Dışarıda tutulma, yasaklanma veya hapsedilmeden ziyade “hukuk düzeninin geçerliliğinin askıya alınması” yoluyla içeride kalmadır. Diğer bir deyişle, istisna kendini kuraldan dışarı çıkarmaz; onun yerine kural kendini askıya alarak bir istisna hali oluşturur. İstisna ile oluşan durum, hukuk durumu olarak adlandırılmadığından bir belirsizlik mıntıkası (*belirsizlik eşığı*) doğar.

Belirsizlik, egemenin istisna hakkındaki kararına işaret ediyor (...) [H]ayatın hukuk alanına girmesinin tek yolu, içleyici bir dışlamanın öngörülmesidir (...) Hayatın sınırsal bir

²⁴ Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013 s. 15.

²⁵ Giorgio Agamben, a.g.e., s. 16.

²⁶ Giorgio Agamben, a.g.e., s. 17-20.

durumu/yapısı, bir eşik hali vardır. Bu eşikte hayat, hukukun hem içinde hem de dışındadır. İşte egemenliğin mekânı bu eşiktir.²⁷

Kutsal hayat, egemen yasağın sınırları içindedir ve bu nedenle egemenliğin de sergilediği ilk etkinlik çıplak hayat üretmektir.²⁸ Siyasal ilişkilerde yasaklamanın yapısına vurgu yapan Agamben, modern manada hayat olgusunun devletin siyasetinin merkezinde konumlanması biyo-politika olarak nitelendirilir ve bu da egemen iktidarın yapısındaki yasaklama ilişkisinden kaynaklıdır. Yasaklanma ilişkisi, egemenliğin birincil nesnesi olarak çıplak hayata işaret ederken bu noktada çıplak hayatın biyo-politik doğasına bakmak çağdaş siyaset için önem teşkil eder.

İstisna Halinden Kurala: Biyo-politika

Egemen hukuksal-kurumsal iktidarı, biyo-iktidardan ayrı tutmanın mümkün olmadığını savunan Agamben, Foucault'nun üretken nitelikteki biyo-iktidar kavramına eleştiri getirir. Ona göre Foucault'nun odak noktasında modern hayat vardır. Agamben, biyo-politikayı egemen iktidarın merkezine koyarak moderniteyi tarihsel süreçte bir duraksama olarak görmez ve istisnanın içinde yer alan kuralın ve yaşamın kapsadığı siyasetin çöküşünü inceler.²⁹ Biyo-iktidarda egemen, önceden karar verilmiş kurallar üzerinden işlemez; çünkü ortaya koyduğu edimde karar zaten mevcuttur. Kararın nesnesi yaşamın kendisi olduğundan Agamben, bu durumu biyo-politika olarak adlandırır.

Modern anlamda biyo-politikanın iki yüzünü ortaya koyan Agamben bunları şöyle sıralar: Birincisi; bireyin merkezi iktidarla çatışarak elde ettiği özgürlük alanları, ikincisi; bireyin yaşamının gittikçe politik düzenin nesnesi haline dönüşmesi. Bu bağlamda demokrasi ile totalitarizm arasında bir yaklaşma olduğunu belirten Agamben'e göre bu dönüşüm ani değildir ve bu dönüşümün yapı taşları biyo-politika tarafından dönüşür. Bireyin üstü kapalı bir şekilde de olsa devlet düzeninin nesnesi haline gelmesi, egemen iktidar için yeni bir zemindir. Nitekim, yirminci yüzyılın parlamenter demokrasilerinin ne kadar çabuk totaliter devletlere dönüşebildiğini ve bu yüzyıldaki totaliter devletlerin de yine ne kadar çabuk biçimde ve neredeyse hiçbir kesinti yaşanmadan parlamenter demokrasilere dönüşebildiğini

²⁷ Giorgio Agamben, a.g.e., s. 38.

²⁸ Giorgio Agamben, a.g.e., s. 104.

²⁹ Thomas Lemke, "A Zone of Indistinction- A Critique of Giorgio Agamben's Concept of Biopolitics", *Outlines 1*, 2005 s. 6.

anlayabilmemizi mümkün kılan tek şey, biyolojik hayatın ve gereksinimlerinin siyasal alanın belirleyici olgusu haline gelmesidir.³⁰

Kısacası; modern devletin biyo-politika bağlamında gelişimini anlamak için incelenmesi gereken şey, özgür ve bilinçli konumda siyasal bir özne olarak insan değil, insanların çıplak hayatıdır.³¹

Modernitenin Zemini: Toplama Kampları

Agamben için tüm insanlar egemen kararın nesnesi olarak çıplak hayatı tabir eden *homo sacer* olma eşliğindedir. Bu eşikte kutsal hayatlar üretilir ve toplama kampları işte bu eşiktir. Kamplar, istisna ile kuralın çakıştığı istisna halini temsil eden yerlerdir. "Böylelikle [Agamben] toplama kamplarını, siyasalın yeri olarak ileri sürebilir durumdadır. Modern siyasetin nomos'u toplama kampı, homo sacer'i ise toplama kampındaki tutukludur".³²

Biyo-iktidar özneyi nüfusa dönüştürürken bu dönüşümden toplumsallık alanı da etkilenir. Bu dönüşüm, pozitif hukuku fazlalık olarak niteler ve onun yerine demografik yasaları önem kazanır. Bu süreçte özgül ürün olarak kamplar ortaya çıkar. Kamplar Agamben için insanlık dışı olayların cerayan ettiği günümüzün siyasal mekanlarıdır ve onların hukuksal-siyasal yapısı çıkış noktasını oluşturur. Çıplak hayatın sistematik olarak üretildiği her yer kampı temsil eder; çünkü egemen iktidar ile biyo-politikanın bir araya geldiği mekan kamptır.³³

İstisna ile kuralın ayırt edilemez hale geldiği modernitede politikaların hepsi biyo-politiktir. En mutlak biyo-politik mekan olan kamptaki insanlar, her tür statüden sıyrılarak çıplak hayata indirgenir. Agamben için bu mekanlara ilişkin incelenmesi gereken şey, insanlara uygulanan vahşetten önce onların tüm haklarının ellerinden alındığı hukuksal düzen ve iktidar dağılımıdır. Siyaseti, siyaset dışı olan çıplak hayatın belirlendiği bir alan olarak gören Agamben, biyo-politik bedeni gerçek kılan şeyin çıplak hayat üzerinden uygulanan hükümranlık olduğunu söyler.³⁴ Biyolojik bedeni, siyasal bedenden ayırma olanağı tanımayan bu mekanizmayla "[a]rtık bizler, Foucault'nun sözleriyle, sadece canlı varlık olarak hayatları

³⁰ Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, s. 146.

³¹ Giorgio Agamben, a.g.e., s. 154-155.

³² Abdurrahman Aydın, "Giorgio Agamben: Etten İbarettir İnsan ve Biyopolitika Makinesi". *Biyopolitika Cilt 2- Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri*, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2016 s. 124.

³³ Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, s. 201.

³⁴ Giorgio Agamben, a.g.e., s. 204-207.

siyasetlerine girmiş hayvanlar değiliz. Aynı zamanda -tersi biçimde- siyasetleri doğal bedenlerine girmiş vatandaşlarız".³⁵

Biyo-politikada Yaşam ve Ölüm: Foucault vs. Agamben

Modern politikanın gittikçe biyo-politikleştğini dile getiren Foucault, egemenliğin ve "ölüm üzerinde iktidar"ın tamamen silinmediğini ortaya koyar. Ancak artık önemli olan yaşamı devam ettirmek ve nüfusun biyolojik sürekliliğidir. "Biyopolitikanın paradoksu, politik otoriteler için güvenliğin ve hayatın iyileşmesinin aynı derecede önemli olmasıdır".³⁶ Klasik hükümlerde "öldürme" ve "hayatta bırakma" hakkı mevcutken, 19. yüzyıl fenomeni olarak doğan ve yaşam üzerinde kurulan iktidarda (biyo-iktidar) biyolojik olan devlet denetimine tabi olması eğilimi vardır ve biyo-iktidarın hakkı "yaşatma" ve "ölüme bırakma" hakkıdır.³⁷

Artık en yüce görevin öldürmek değil, yaşatmak olduğu biyo-politik çağ için Foucault "ırkçılık" kavramına başvurur; çünkü normal ile anormali birbirinden ayırmak için biyo-politik mekanizmanın ırkçılık üzerinden öldürme hakkını kullandığını savunur.

Nerede bir normlaştırma toplumu varsa, nerede, en azından bütün görünümüyle ve ilk ayakta, ilk aşamada bir biyo-iktidar olan bir iktidar varsa, işte ırkçılık, birisini ölüme göndermek, ötekileri ölüme göndermek için vazgeçilmez koşul olur. Devlet, biyo-iktidar modu üzerinden işlediği andan itibaren, devletin öldürücü işlevi ancak ırkçılıkla yerine getirilebilir.³⁸

Buradaki öldürme Foucault için dar anlamda doğrudan öldürmeyi ifade etmez; çünkü ona göre ırkçılık dışlama, ülke dışına sürme ve ölüme maruz bırakma gibi "dolaylı öldürme" teknikleriyle de işler. Bu bağlamda Foucault, yolu ırkçılıktan geçmeyen biyo-iktidarın öldürme, ölüme bırakma ya da savaş hakkını nasıl kullanabileceği sorusu üzerinden düşünülmesi gerektiğini vurgular.

³⁵ Giorgio Agamben, a.g.e., s. 222.

³⁶ Thomas Lemke, *Biyopolitika*, çev. Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016 s. 60.

³⁷ Michel Foucault, *Toplumun Savunmak Gerekir*, s. 239-241.

³⁸ Michel Foucault, a.g.e., s. 262.

Diğer taraftan Agamben, biyo-politik uygulamaları daima egemen sınırları dahilinde görür ve hayata hükmetmenin ölüme hükmetmek olduğunun altını çizerek biyo-politikanın ölüm siyasetine (*thanatopolitics*) dönüşmüş olduğunu ortaya koyar. Bireyleri yaşam ve ölüm arasında ikisine de tam manasıyla ait olmayan istisnanın kural haline dönüştüğü "kamp" adı altında mekanlara sıkıştırılan sistemin ölümcül bir mekanizmaya doğru evrilmesi, Agamben'e göre siyasetin ve ölümün birlikte değerlendirilmesi gerekliliğini oluşturur. Agamben, hayatın kendisinden ziyade "çıplaklığı"na daha çok odaklanır. Dolayısıyla hayatın normalleştirilmesini değil, bir sınırın cismanleştirilmesi olarak ölümü ele alır; çünkü Agamben paradigmasında biyo-politika aslında "ölüm politikası"dır.³⁹

Agamben için çıplak hayat ve siyasetin bu denli birleşimi hayatı kutsallaştırır ve siyaset de istisna haline dönüşür. Açıkça siyasallaştığını ortaya koyan çıplak hayat bu evrimiyle modernliğin biyo-politikasını tanımlar. Modern biyo-politikada yaşam ve ölüm biyolojik çerçeveden ziyade siyasal bağlamda ele alınır.⁴⁰ Bu bağlamda Agamben aslında biyo-politika kavramsallaştırmasını egemen yasaklamının içine hapseder. Yaşam siyasal açıdan anlamını kaybederken, "kutsal hayat" belirsizlik eşliğinde konumlanarak doğal hayatın siyasallaşmasını ve devlet düzeni içinde içlenerek dışlanmasını açığa vurur. Üstelik Agamben için bu eşik ve hal hemen her toplumda vardır. Bu vaziyet,

-ulusal egemenliği elinde tutan devletlerin bu yeni biyosiyasal ufkunda- bütün insanların hayatının ve her vatandaşın içine girme noktasına geldi. Artık çıplak hayat belli bir yerle ya da kesin bir kategoriyle sınırlı değildir. Artık çıplak hayat her canlının biyolojik bedeninde kol geziyor.⁴¹

Biyo-politika üzerinden Foucault ve Agamben kıyaslaması yapmak gerekirse, Agamben için siyaset alanı daima biyo-politiktir; çünkü siyasal olan çıplak hayatın içinde üretildiği istisna haliyle oluşturulur. Diğer yandan, Foucault'nun biyo-politiği daha çok son dönemlere ait bir olgudur ve egemenlik ile biyo-politika arasında analitik bir ayırım yapan düşünür, hayatın üretkenliği ve sürekliliği üzerinde durur. Agamben için egemen iktidar ile biyo-politika

³⁹ Thomas Lemke, "A Zone of Indistinction- A Critique of Giorgio Agamben's Concept of Biopolitics", s. 8.

⁴⁰ Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, s. 193-197.

⁴¹ Giorgio Agamben, *a.g.e.*, s. 167.

arasında mantıksal bir bağlantı vardır ve biyo-politika egemen iktidarın merkezinde yer alır. Agamben'in perspektifinden bakıldığında hayat, siyasal özne meselesi olarak belirir. Ancak Foucault okumasından bakıldığında Agamben'in ilgisi özne değil, iktidar merkezlidir.

Foucault'nun biyo-politikayı kamplarla birleştirmedeği vurgusuyla biyo-politik incelemesine başlayan Agamben'in eleştirisi bir bakımdan yerinde görünse de, başka açılardan sorunludur. Birincisi, Foucault Toplumunu Savunmak Gerekir'de zaten "devlet ırkçılığı" olarak adlandırdığı pratiğin soykütüğünü yapar ve bunu biyoiktidar kavramıyla ilişkilendirir. Bu kavram da Agamben'in araştırma alanıyla hayli yakındır. Doğrudan "kamp" figürünü ele almadıysa bile buna giden yolu açmıştır. İkincisiyse Foucault'nun "devlet"i asla temel iktidar olgusu olarak görmemesidir. Düşünür, yalnızca devlete odaklanan bir biyopolitika analizinin daima eksik kalacağını ileri sürer; ona göre böylesi bir analiz, stratejilerin yerine işlevlerin, teknolojilerin yerine kurumların ele alınmasıyla dar bir çerçeveye hapsolacaktır.⁴²

Kısacası; Agamben'in Foucault'nun fikirlerini "radikalleştirdiğini" söylemek "iki benzemez"i aynı rafa koymak demektir."⁴³

Foucault için biyo-politik uygulamalar ölümü yüceltmez; aksine onu dışlar konumdadır. Biyo-politikanın odak noktası; doğum ile insanların ve nüfusların yaşamlarından oluşur.⁴⁴ Egemen iktidar Foucault'ya göre tamamen yok olmuş değildir; ancak biyo-politikanın meşruiyeti ve verimliliği egemen iktidara değil, "iktidarın mikrofiziği"ne (ölüm yerine norm ile oluşturan ve patlama yerine derecelendirme ve nitelendirmeye işleyen iktidar süreçleri⁴⁵) dayanır. Öte yandan toplumların biyo-politikleşmeye doğru evrildiğini kabul eden Agamben, Foucault'nun egemen iktidar ile biyo-politika ayrımını gereksiz görür⁴⁶; çünkü biyo-politik beden üretmek egemen iktidarın birincil eylemidir.

⁴² Utku Özmakas, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş-Foucault, Agamben, Hardt-Negri*, s. 199-200.

⁴³ Utku Özmakas, *a.g.e.*, s. 209.

⁴⁴ Katia Genel, "The Question of Bio-power: Foucault and Agamben". *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*. 18 (1): 43-62, çev. C. Carson, Routledge/Taylor & Francis, Britain, 2006 s. 46.

⁴⁵ Byung Chul Han, *Şiddetin Topolojisi*, çev. D. Zaptçioğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2016 s. 89-90.

⁴⁶ Mika Ojakangas, "Impossible Dialogue on Bio-power: Agamben and Foucault". *Foucault Studies* 2: 5-28, 2005 s. 6.

Yaşam ile Ölüm Arasındaki Eşikte Duranlar: Mülteciler

Foucault iktidarı hayatın çokluğunu gözetten pozitif bir mekanizma olarak biyo-politikayı ele alırken, Agamben için biyo-politik uygulamalar "ölüm siyaseti"ne dönüşür. Bu bağlamda estetik, teknoloji ve ötanazi gibi pek çok alanda kendini gösteren biyo-politik uygulamalara "yaşam ile ölüm" arasındaki sınırın bariz bir şekilde okunabildiği mülteci figürü örneği üzerinden bakılacaktır. Foucault'nun ve Agamben'in yaşam ve ölüm olguları üzerine dile getirdikleri düşünceleri mülteciler üzerinden kısa bir şekilde değerlendirilecektir. Biyo-politikanın yükselmesi, ırkçılık aracılığıyla yaşam ve ölüm üzerinde kurulan tesis ve nüfusun iktidarın nesnesi olarak belirmesi, ulusun kapladığı toprağın devletin varlığına ilişkin yüce olma statüsünü yavaş yavaş siler. Nüfusu bir bütün şeklinde güçlendirme çabasına, artık onu ileriye taşıyacak yeni unsurları dahil etme gayreti de eklenir. Bu yeni unsurların başında göç olgusunun geldiğini söylemek mümkündür. Zira göç olgusunun modern düzen içinde en görünmez ve en kırılğan özne "mülteci"dir.

Agamben, 21. yüzyılda mülteci gibi kavramların metafor olarak kullanılmasının nedenini devletlerin şiddet ve gayri meşru üzerine kurulu düzenlerinde aramaz. Bunun nedenini daha çok kamusal ve özel özerkliğin kırılğan yapısında arar ki bu yapıda hem insanların hem de meta ve paranın kolay akışı vardır.⁴⁷ Bu bağlamda mültecilik ve egemenlik ilişkisine bakıldığında mülteci figürü, Agamben'in *homo sacer* tasvirine tekabül eder; çünkü insanların varoluşlarıyla elde ettikleri haklar, çıplak hayata ilişkindir. Egemenliğin ulusa ait olması nedeniyle vatandaşlık siyasal bir olguyken, egemenliğin kendini var ettiği esas alan olan çıplak hayatla insan hakları arasındaki ilişki, insan haklarının vatandaş olmayla hayata geçtiğini ortaya koyar.⁴⁸

İnsan haklarının bir yandan insan olmaktan kaynaklı olduğunu söylemek bir yandan da sadece ulus-devlet bağlamında işlev gösterdiğini belirtmek paradoksal bir hâle işaret eder. Zira bu paradoksluk, mülteciyle görünür olur. Statülerin çizilmesi, vatandaşlık elde edene kadar farklı kategorilere ayırma ve hayatın sürekli gözetim ve denetim altında olması Agamben için, tüm

⁴⁷ Seyla Benhabib, *Buhran Çağında Haysiyet-Zor Zamanlarda İnsan Hakları*, çev. B. Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013 s. 201.

⁴⁸ Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, s. 168.

insanların egemen karşısında eşikte olduğunu kanıtlar niteliktedir.⁴⁹ Ayrıca Foucault'nun da vurguladığı üzere "sınıflandırma" aslında bir yönetim tekniğidir⁵⁰ ve mülteci figürü bu durumu örnekler niteliktedir.

Sonuç

Foucault ve Agamben'in biyo-politikaya dair düşünceleri kıyaslama bakımından pek çok tartışmaya açık olmuştur. Bu metinde her iki düşünürün biyo-politikaya dair görüşleri açıklanmaya çalışılmış ve vurucu farklılıkları ortaya konulmuştur. Günümüzde hala düşüncelerine başvurulanan bir düşünür olarak Foucault ve üretmeye devam eden Agamben, biyo-politika meselesinin merkezindeki önemli isimler olmakla birlikte güncel meselelere de eklenen düşünceleriyle ön plana çıkarlar. Özellikle biyo-politikaya "yaşam ile ölüm" arasındaki sınıra mercek tutan bir mekanizma olarak bakan düşünürler, güncel bir mesele olan "mülteciliği"ni de biyo-politik açıdan incelenmesi için bir kapı açarlar. Bu yazıda bu kapının aralığından bakılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aydın, Abdurrahman, "Giorgio Agamben: Etten İbarett İnsan ve Biyopolitika Makinesi". *Biyopolitika Cilt 2- Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri*, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2016.
- Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Benhabib, Seyla, *Buhran Çağında Haysiyet-Zor Zamanlarda İnsan Hakları*, çev. B. Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Butler, Judith, *İktidarın Psikik Yaşamı – Tabiyet Üzerine Teoriler*. çev. Fatma Tütüncü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Chul Han, Byung, *Şiddetin Topolojisi*, çev. D. Zaptçioğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.
- Dutlu, Didem, *Biyo-politika: Foucault ve Agamben Karşılaştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

⁴⁹ Giorgio Agamben, *a.g.e.*, s. 114.

⁵⁰ Michel Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*.

- Foucault, Michel, *Bilme İstenci Üzerine Dersler*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Foucault, Michel, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016.
- Foucault, Michel, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- Foucault, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 2017.
- Foucault, Michel, "Özne ve İktidar". *Özne ve İktidar* içinde, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Foucault, Michel, *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Genel, Katia, "The Question of Bio-power: Foucault and Agamben". *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*. 18 (1): 43-62, çev. C. Carson, Routledge/Taylor & Francis, Britain, 2006.
- Lemke, Thomas, "A Zone of Indistinction- A Critique of Giorgio Agamben's Concept of Biopolitics", *Outlines 1*, 2005.
- Lemke, Thomas, *Biyopolitika*, çev. Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Lemke, Thomas, *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, çev. Utku Özmakas, Pharmakon Yayınevi, Ankara, 2015.
- Ojakangas, , "Impossible Dialogue on Bio-power: Agamben and Foucault". *Foucault Studies* 2: 5-28, 2005.
- Özmakas, Utku, *Biyopolitika: İktidar ve Direniş-Foucault, Agamben, Hardt-Negri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Revel, Judith, *Foucault Güncelliğinin Bir Ontolojisi*, çev. Kemal Atalay, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2005.